

Arap Baharı Sonrası Uluslararası Güvenlik: Suriye ve Libya Çatışmalarının Yurtiçi ve Uluslararası Kaynakları (2011-2020)

EFE CAN GÜRCAN

Dr. Öğr. Üyesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstinye Üniversitesi

Efe Can Gürcan İstinye Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde Araştırma ve Geliştirmeden Sorumlu Dekan Yardımcısı'dır. Gürcan, aynı zamanda İstinye Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı'dır ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Bu görevlerinin yanı sıra Gürcan, Manitoba Üniversitesi Jeopolitik Ekonomi Araştırmaları Merkezi'nde Araştırma Üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Gürcan, Lisans eğitimini Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Uluslararası Çatışmalar alanında yüksek lisans derecesine (Montréal Üniversitesi) ve Sosyoloji alanında doktora (Simon Fraser Üniversitesi) ünvanına sahiptir. Gürcan; İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Türkçe bilmektedir. Gürcan'ın Latin Amerika ve Ortadoğu'da uluslararası kalkınma, uluslararası çatışma ve uluslararası kurumlara odaklanan yayımları arasında üç kitabın yanı sıra onlarca makale ve kitap bölümü yer alıyor. Gürcan'ın son kitabı, "Çok Kutuplulaşma, Güney-Güney İşbirliği ve Hegemonya Sonrası Yönetişimin Yükselişi" başlığını taşımaktadır.

ÖZ

“Arap Baharı”, Soğuk Savaş sonrası dönemde Büyük Ortadoğu siyasetini şekillendiren en önemli jeopolitik olay ve en büyük sosyal hareketlenme olarak değerlendirilebilir. Bu makalede, “Arap Baharı” sürecinin 2. Dünya Savaşı’ndan bu yana dünyanın şahit olduğu en büyük insani krizlere yol açarak nasıl olup da bir “Arap Kışı”na dönüştüğü incelenmektedir. Anlatı analizi ve birleştirilmiş karşılaştırma üzerinden jeopolitik ekonomi çerçevesini kullanan bu makalede, Arap Baharı sürecinin en ciddi sonuçlara yol açtığı ülkeler olan Suriye ve Libya’ya odaklanılmaktadır. Araştırmanın amacı, silahlı çatışmaların altında yatan iç ve dış etkenlerin diyalektiğine gereken önemi veren, kapsamlı ve çok boyutlu bir bakış açısı ortaya koymaktır. Suriye’nin Baasçı kalkınma projesindeki başarısızlığın bu ülkedeki trajik istikrarsızlığın önemli bir nedeni olduğu; bunun da, dış müdahale ve etnik-dini farklılıkların yabancı güçler tarafından sömürülmesi için elverişli bir ortam yarattığı ele alınmaktadır. Benzer bir durum, Libya’daki Kaddafi modelinin çeşitli kültürel ve sosyo-demografik kırılma noktalarıyla birleşen dışlayıcılığı, liberalleşmesi ve kayırmacılığında ifadesini bulan iç siyaset başarısızlıkları için de geçerlidir. Suriye’deki çatışmanın dış etkenleri söz konusu olduğunda; eldeki bulgular, etnik-dini gerilimlerin bir vekâlet savaşına dönüştürülmesinin, Suriye çatışmasında yer alan kilit ülkelerin dış siyaset önceliklerine aracılık ettiğini göstermektedir. Her iki durumda da enerji ve insan güvenliği, askeri ittifaklar ve dış siyaset taahhütleri dâhil olmak üzere jeopolitik unsurlar, çatışmaların ortaya çıkışı ve yayılmasında baskın etkenler olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı; insan güvenliği; uluslararası gelişme; uluslararası güvenlik; politik ekoloji; politik ekonomi

“ARAP BAHARI”, SOĞUK SAVAŞ SONRASI dönemde Büyük Ortadoğu siyasetini şekillendiren en önemli jeopolitik olay ve en büyük sosyal hareketlenme olarak düşünülebilir. Olaylar; Tunus işçi sınıfı ve sivil toplum örgütleri, polis güçleri tarafından baskıya uğrayan bir sokak satıcısının kendi kendini yakmasından sonra 2010 yılı Aralık ayında bir araya geldiğinde tetiklenmiştir. Ortaya çıkan toplumsal seferberlik o kadar güçlü bir birlik sağlamıştır ki, Cumhurbaşkanı protestoların başlangıcından üç hafta sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu başarıdan esinlenerek; Mısır, Libya, Suriye ve başka ülkelerde benzer halk hareketleri baş göstermiştir. Tabii Arap Baharı’nın yol açtığı konjonktür; kendi jeopolitik çıkarlarını kollayan küresel ve bölgesel güçlerin ortaya çıkan güç boşluğundan

yararlanabilmesi için eşsiz bir fırsat sağlamıştır. Bununla birlikte Arap Baharı hareketleri, sivil toplumun örgütlenme derecesi ve yabancı güçlerin müdahale ölçüsü açısından önemli farklılıklar göstermiştir (Otero ve Gürcan, 2016; Chen, 2019/2020).

En son tahlilde, Arap Baharı bir Arap “Kışı”na dönüşmüştür (Prashad, 2012; Koray, 2019/2020). Mısır’da, 2013 Temmuz ayında önemli bir halk desteğiyle askeri idare yönetime gelmiştir. Yabancı müdahaleyle Libya, on binlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına neden olan kapsamlı bir savaşa sürüklenmiştir. Libya’daki birçok yabancı destekli paralı asker Suriye’ye geçerek burada süren çatışmalara katılmıştır. Batı desteğinin devam etmesi yüzünden Suriye ve Libya, II. Dünya Savaşı’ndan bu yana

dünyanın en büyük insani krizlerinden birinin merkezi haline gelmiştir (Otero ve Gürcan, 2016; Gürcan, 2019b; 2019e).

Arap Kışı konjonktüründeki durumun ciddiyeti, bizleri uluslararası güvenlik bakımından ağır sonuçları olan ve böylesine geniş çaplı bir çatışmaya yol açan esas nedenler üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Bu nedensel mekanizmaları kavramak, gelecekte bu tür çatışmaların ortaya çıkmasının ve yayılmasının nasıl önlenilebileceğine ilişkin bilgilerimize önemli katkılar sağlayacaktır. İlk olarak geleneksel bir “Uluslararası İlişkiler” perspektifinden bakıldığında; jeopolitik etkenlerin rolüne, vekâlet savaşına ve dış müdahalelerle ilişkili dış etkenlere öncelik verilebilir. Bununla birlikte, açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir nokta bulunuyor: Suriye ve Libya’yı bu dış etkilere karşı savunmasız kılan önemli iç etkenler hangileridir? Bu soru göz önünde bulundurularak, mevcut makalede geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarını politik ekonomi ve politik ekoloji ile birleştiren kapsamlı ve çok boyutlu bir çerçeve benimsenmektedir.

Bu makale üç bölüm halinde düzenlenmiştir. İlk bölümde, Suriye ve Libya örneğini incelemek için kullanılan kavramsal ve metodolojik çerçeve sunulmaktadır. Diğer iki bölümde ise sırasıyla Suriye ve Libya çatışmalarının altında yatan iç ve dış etkenler araştırılmaktadır.

Kavramsal ve Metodolojik Konular

Geleneksel “Uluslararası İlişkiler” yaklaşımlarından, çoğunlukla Suriye ve Libya’da devam eden çatışmalara yol açan jeopolitik etkenlerin incelenmesi anlaşılabilir. Örneğin, Suriye’deki Sünni mezhepçilik ve Kürtlerin artan özerkliği, dış müdahale aracılığıyla bölgesel çatışmaları şekillendiren en belirgin jeo-kültürel faktörler

arasında yer alıyor. Jeopolitik etkenler, belki de en açık şekilde enerji güvenliği, insani güvenlik, askeri ittifaklar ve Libya ile Suriye de dâhil olmak üzere bölgenin kilit konumundaki ülkelerin dış siyasette yüz yüze buldukları meydan okumalar ile tanımlanmaktadır (Gürcan, 2019e).

Buna karşılık iç etkenler, daha çok Suriye ve Libya’nın politik-ekonomik ve politik-ekolojik geçişleriyle ilgilidir. Özellikle Suriye’deki çatışmanın önünü açan iç etkenler arasında; yerleşik sosyoekonomik gerilimler, Suriye’nin kaynak temelli veya doğal kaynak sömürücüsü (ekstraktivist) kalkınma modeli, neoliberal yeniden yapılanmalar ve çevresel düzenlemelerin iflas etmiş olması bulunmaktadır (Gürcan, 2019b). Libya örneğinde ise; petrol sömürüsüne bağımlılık, ademi merkezîyetçiliğin yükselişi, aşiretçilik, liberalleşme, kayırmacılık ve yolsuzluk gibi konulardaki siyasal başarısızlıklar kilit etkenler olarak öne çıkıyor.

Suriye ve Libya konularına girmeden önce, çalışma boyunca izlenen yöntem hakkında bir not düşmek gerekiyor. Mevcut karşılaştırmalı çalışma, jeopolitik ekonomi çerçevesinde anlatı analizi ile birleştirilmiş karşılaştırmayı bir araya getiriyor. Radhika Desai (2013) tarafından kurulan ve daha sonra Efe Can Gürcan (2019a; 2019c; 2019d) tarafından geliştirilen bir uluslararası ilişkiler ekolü olarak jeopolitik ekonomi, devletlerarası mücadelelerin ve bunların devlet dışı aktörlerle etkileşimlerinin ekonomik temeldeki birlikteliğini araştırmaktadır. Emperyalizm ve neoliberal kapitalizmin eleştirisi, jeopolitik ekonominin merkezinde yer almaktadır. Dahası jeopolitik ekonomi, ulus-ötesiciliği reddederek ulus devletlerin küreselleşmeye rağmen dünya siyasetinde merkezi bir konumda yer aldığı savını öne çıkarır. Böylece çatışmaların iç ve dış etkenlerin diyalektiği tarafından nasıl şekillendirildiği konusunda dengeli ve kapsamlı bir ça-

lıştırma yapılması, jeopolitik ekonomi yaklaşımıyla mümkün olabilir (Desai, 2010; 2013; 2015a; 2015b; 2016; Gürcan, 2019a; 2019c; 2019d; Tutan, 2019/2020).

Buna karşılık, birleştirilmiş karşılaştırma, kıyaslamalı bir yöntemdir. Bu yöntem; “küresel olguların karmaşıklığını tam olarak kavramak için mekânsal ya da zamansal çeşitliliklerle, tarihsel özgülüklerle ve iç gerilimlerle birlikte benzer durumlar arasındaki ortak yanları, karşılıklı etkileşimleri ve bağımlılıkları anlamayı amaçlamaktadır” (Gürcan, 2019d: 6). Bu nedenle vaka seçimi, tarihsel ilinti ve karşılıklı koşullandırma ilkesine dayanılarak yapılır (McMichael, 1990; 2000). Mevcut çalışmada Suriye ve Libya örneğine odaklanmanın gerekçesi, Arap Baharı konjonktürünün nasıl bir çatışma ve kargaşa “Kış”ına dönüştüğünü ortaya koymaktır. Tunus ile Mısır gibi uluslararası güvenliğe büyük ölçüde zarar veren geniş çaplı çatışmalara tanık olmayan diğer büyük Arap Baharı ülkelerinden farklı olarak Suriye ve Libya, bu kargaşa sürecinin nasıl geliştiğinin örneğini oluşturmaktadırlar (Otero ve Gürcan, 2016).

Son olarak, Suriye ve Libya örneği burada yöntemsel anlamda “anlatı stratejisi” üzerinden incelenmektedirler (Silver, 2008). Bu yöntemle göre toplumsal olgular; “zamansal olarak sıralı, ardışık, açılımlı ve açık uçlu öyküler” olarak tasvir edilirler (Griffin, 1992: 405). Bu yöntem aracılığıyla, inceleme altındaki toplumsal olguların ortaya çıkışının ve gelişiminin ardındaki koşulları yaratan koşullandırıcı ilişkiler ile olaylar veya durumların can alıcı birlikteliği mantıksal ve kronolojik olarak açıklanır (örn. Libya'nın doğal kaynak sömürüsüne dayalı siyasetleri ve bunların sonuçları; Suriye'nin 1986'da ekonomik serbestleşmeye adım atması, bu sürecin 2006 yılı sonrasında ivmelenmesi ve bundan

kaynaklanan olumsuz etkilerin 2006-2011 döneminde kuraklık dalgalarıyla birlikte derinleşmesi) (Griffin, 1992).

Suriye ve Libya Çatışmalarında İç Etkenler

Suriye ve Libya'nın dış müdahaleye karşı savunmasız hale gelmesinde önemli rol oynayan iç etkenler nelerdir? Burada yürütülen genel savundur ki Suriye'nin Baasçı kalkınma projesinin başarısızlığı, Suriye'nin trajik istikrarsızlığında önemli bir etken teşkil eder. Çünkü bu durum hem genel olarak dış müdahale hem de özel olarak etnik-dini farklılıkların yabancı güçler tarafından istismar edilmesi için elverişli bir ortam yaratmıştır. Aynı durum; Libya'nın kültürel ve sosyo-demografik kırılkanlıklarıyla birleşmiş olan doğal kaynak sömürüsüne aşırı bağımlılık, liberalleşme ve kayırmacılık kaynaklı iç siyaset başarısızlıkları için de söz konusudur.

Çağdaş Suriye'nin izlediği kalkınma modelinin izleri, Hafız Esad'ı iktidara getiren askeri darbenin ardından 1970'lere kadar sürülebilir. Hafız Esad rejimi, Suriye'deki laiklik merkezli ve sosyalizan bir Arap milliyetçiliği biçiminden oluşan ılımlı bir Baasçılık modelini temsil ediyordu. Millileştirme ve tarımsal reform vurgusu korunadursun ılımlı Baasçılığın ekonomik modeli, kamu ve özel sektör arasındaki ortaklığa dayanan çoğulcu bir ekonomi gelişme iddiasındaydı (Norton ve Lampros-Norton, 1982; Belamy, 2004; Azmeh, 2016).

Hafız el-Esad Baasçılığı, petrol ve diğer enerji kaynaklarının sağladığı gelirlere aşırı bağımlılık nedeniyle yetkin bir sanayi sektörü yaratma girişiminde başarısız oldu. Tabii söz konusu bağımlılık, özellikle 1970'lerde petrol fiyatlarındaki patlamayla körüklenmişti. Suriye Baas Yönetimi, işte bu şekilde doğal kaynak sömürüsüne aşırı bağımlı bir model seçmişti.

1986'da başlayan Suriye'nin erken liberalleşme aşaması (ta'addudiyya veya ekonomik çoğulculuk) birtakım sübvansiyonları zaten ortadan kaldırmış, özel yatırımları kolaylaştırmış ve fiyatların, ticaretin ve dövizin kademeli olarak serbestleştirilmesine izin vermişti.

Petrol sektörünün 1964'te kamulaştırılması ve 1968'de Kuzeydoğu bölgesinin petrol üretimini Tartus limanına bağlayan boru hattı inşaatının tamamlanmasının ardından Suriye, petrol ihracatçısı bir ülkeye dönüştü. Suriye'nin petrol rezervleri Arap dünyasındaki diğer petrol devletleriyle karşılaştırıldığında sınırlı olmasına karşın, Baasçı sosyalizan proje büyük ölçüde petrol gelirleri tarafından finanse ediliyordu. Petrol sektörüne aşırı vurgu -ve tabii 1980'lerden bu yana doğal gaz sektörünün artan önemi- yetkin ve çeşitlendirilmiş bir sanayi sektörünün gelişimini engellemiştir. Sonuç olarak enerji dışı sektörün çoğunluğu, sadece gıda üretimi ve işleme sektörü tarafından temsil edilmekteydi. Sadece 1998 yılında, petrol ve madencilik sektörü Suriye ihracatının neredeyse %70'ine varan bir katkıda bulunmuştu (Collelo, 1987; Azmeh, 2016). Dünya Bankası'na (2016) göre, petrolden elde edilen rant 2004 yılında Suriye'nin GSYİH'sının (gayri safi yurtiçi hâsıla) %20'sinden fazlasını oluşturuyordu. Bu nedenle Suriye'nin, 2000 yılına kadar Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da enerji ve tarım sübvansiyonu en yüksek olan ülkeler arasına girmiş olması şaşırtıcı değildir (Azmeh, 2016). En nihayetinde 1990'larda Suriye petrol rezervlerinin tükenmesi, doğal kaynak sömürüsüne göbekten bağımlı bu modelin sürdürülebilirlik bakımından zayıf olduğunu ortaya çıkarmıştır. ABD Enerji Bilgi İdaresi'ne göre, Suriye'nin yıllık rafine edilmemiş petrol üretimi 1996'da gün-

de 582.000 varilden 2009'da günde 368.000 varile gerilemiştir. Arap Baharının patlak vermesiyle birlikte 2010 yılındaki günlük 383.000 varil petrol üretiminin, 2011'de 340.000, 2014 yılında ise 23000 varil miktarına gerilemesi kayda değerdir. Sonuç olarak, Esad rejiminin ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak için gerekli olan petrol gelirini elde edemediği görülmektedir (EIA, 2017).

Doğal kaynak sömürüsüne bağımlılığın yanı sıra, Suriye ve Libya'nın gelişim sürecini belirleyen bir diğer gelişme de liberalleşmedir. 1986'da başlayan Suriye'nin erken liberalleşme aşaması (*ta'addudiyya* veya ekonomik çoğulculuk) birtakım sübvansiyonları zaten ortadan kaldırmış, özel yatırımları kolaylaştırmış ve fiyatların, ticaretin ve dövizin kademeli olarak serbestleştirilmesine izin vermişti. 1990'larda benimsenen yeni yatırım kanunları, vergi tatilleri gibi ödüller de dâhil olmak üzere özel sektörü teşvik etmek amaçlanmıştı. Beşar Esad 2000 yılında ekonomik ve siyasi reform vaadiyle iktidara geldiğinde bu süreç ivme kazanmıştır. Sosyal pazar ekonomisi oluşturma hedefi, 2005 yılında Baas Partisi 10. Bölgesel Kongresi'nde ilan edilmiştir. Suriye; daha sonra çabalarını, üretken sektörlerin zararına olacak şekilde çoğunlukla spekülasyon ve üretken olmayan sektörlerle ilgilenen Arap ülkelerinden kaynaklanan gayrimenkul, finans, turizm gibi sektörlerde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) çekmeye odaklanmıştır. Beş Yıllık Plan'ın (2006-2010) bir parçası olarak Suriye yönetimi, ithalattaki devlet tekeli ortadan kaldırmıştır. Fiyatlar; dizel, gaz, benzin ve elektrik dâhil olmak üzere serbest bırakılmıştır. Emlak piyasası serbestleştirilmiştir. Lisanslı özel bankalar ve menkul kıymetler borsası kurulmuştur. Özel mülkiyetin korunması lehine düzenlemeler pekiştirilmiştir (Dahi ve Munif, 2012).

Tarımsal ürünlerin fiyatların serbestleştirilmesinin yanı sıra enerji ve tarım girdilerine

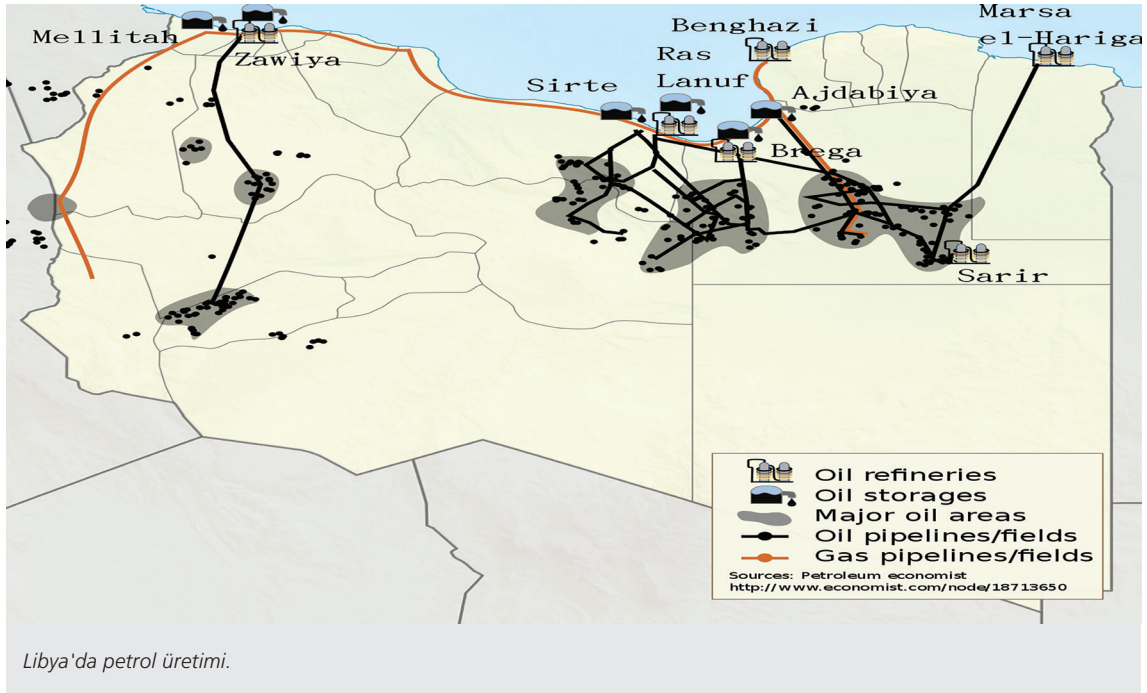
yapılan sübvansiyonların ortadan kaldırılması ile Suriye'nin neoliberal yeniden yapılandırılması belki de en fazla tarım sektörünü vurmuştur. Aslında, devlet çiftliklerinin ilga edilmesi Haziran 2000'de başlamıştır (Ababsa, 2013). Beş Yıllık Plan kapsamında dizel fiyatı, Mayıs 2008'de dizel sübvansiyonunun iptali ile neredeyse %280 artmıştır. Dizel ve gübre sübvansiyonlarının kaldırılması çevre için yararlı olmasına rağmen rejimin tarımsal üreticilerin maddi zorluklarını hafifletecek alternatif siyasetler oluşturma konusundaki başarısızlığı, üreticilerin tarımsal girdilere uygun fiyatlarla erişimine engel oluşturarak ortaya çıkan siyasal-ekolojik krizi ağırlaştırmıştır. Suriye'de baş gösteren bu kriz, kırsal kesimlerden kentsel alanlara büyük bir göçle sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler göz önüne alındığında, rejime karşı ilk protestoların ülkenin güneyindeki tarım merkezi ve eski zamanlarda Suriye rejimi için stratejik destek üssü olan Dar'a'da teklendiğini gözlemek şaşırtıcı değildir. Yeni ekonomi siyasetlerinin ve yolsuzluğun iflasına karşı protestolar daha sonra diğer kırsal merkezler olan Humus ve İdlib'in yanı sıra Şam ve Halep kentlerinin kırsal alanlarına da yayılmıştır (Azme, 2016; De Châtel, 2014).

Gerçekten de, doğal kaynak sömürüsüne dayalı modelin ve neoliberal siyasetlerin istikrarsızlaştırıcı etkileri, kısmen iklim değişikliğine atfedilen mevsimsel kuraklıklarla daha da güçlenerek derinleşmiştir. 2006-2011 döneminde Suriye'de, büyük tarımsal ürün ve hayvan kayıplarına yol açacak şekilde ülkenin modern tarihinde meydana gelen en ciddi kuraklık dönemi yaşanmıştır. Suriye krizinin patlak vermesinden önce nüfusun %46'sından fazlasının kırsal alanlarda yaşadığı ve işgücünün %15'inin tarımda istihdam edildiği göz önüne alındığında, bu kuraklığın maliyeti ölçülemez boyutta olmuştur. Toplamda, kuraklığın –siyaset başarısızlıklar ve

ilgili diğer etkenlerle birlikte– sadece 2004-2008 döneminde Suriye'nin tarım arazilerinin %60'ını etkilediği ve besi hayvanların %85'ini öldürdüğü tahmin edilmektedir (Richani, 2016; Gleick, 2014).

Suriye krizi, Baas rejiminin yeraltı su kaynaklarının aşırı kullanımını ve çevresel dereglasyonda en keskin ifadesini bulan başarısız planlama ve siyasetler oluşturma çabalarında da kendini göstermektedir. Tarımsal sübvansiyonlar, pamuk ve buğday gibi büyük miktarda su kullanımını gerektiren sınırlı ürünlere yönelik olmuştur. Rejim, ayrıca su tüketimini azaltmak ve tarımsal üretimi daha verimli hale getirmek amacıyla sulama altyapısının gerekli modernizasyonunu gerçekleştirememiştir. Bu yönde 2005 yılında yapılan deneme başarısız bir girişim olarak kalmıştır. Bununla birlikte Suriye ile ilgili mevcut tahminler, sulamanın %50'sinin yeraltı suyu sistemlerine bağlı olduğunu, yeraltı suyu temininin %78'inin sürdürülemez bir şekilde gerçekleştirildiğini ve bu durumun su kuyularına aşırı pompalamaya yol açtığını göstermektedir (Ababsa, 2013; Barnes, 2009; Balanche, 2011; Balanche, 2012; Feitelson ve Tubi, 2017; Forsythe, 2017; Gleick, 2014; Salman ve Mualla, 2013).

Benzer bir durum Libya için de geçerlidir. Libya'ya dış müdahalenin yolunu açan ve Kaddafi rejiminin çöküşünü sağlayan ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, Kaddafi döneminde (1969-2011) benimsenen doğal kaynakların aşırı sömürüsüne bağımlı modelle doğrudan ilgili görünmektedir. Libya, artan petrol gelirleri sayesinde 1980'lere kadar muazzam bir insani gelişme yaşamıştır. Bu durum; sadece artan okuryazarlık oranlarında, kadınların iyileştirilmiş statüsünde, gelişmiş barınma ve kamu sağlık hizmetleri sistemiyle sınırlı olmaksızın, aynı zamanda Libya'nın 1969 ve 1980 arasında yaklaşık %50 oranında artan ulusal ortalama gelirinde de göze çarpıyordu (Dünya Eşitsizlik Veritabanı, 2020).

1970-1984 döneminde petrol gelirleri 1.57 milyondan 3.1 milyon Libya dinarına çıkarak, neredeyse %96'dan fazla bir artışla zirveye ulaşmıştır. Ancak Libya, sanayi altyapısını pekiştirme ve çeşitlendirme amacı için bu fırsattan yararlanmada başarısız olmuştur. Bu başarısızlık, insani gelişmenin daha uzun erimli olarak sürdürülebilmesini engellemiştir (Ali, 2011; Otman ve Karlberg, 2007; Prashad, 2012; Wehrey, 2018; St John, 2013). Petrol gelirleri 1986'ya kadar, rekor düşük bir seviyeye doğru 1.34 milyon Libya dinarına gerilemiştir. Bu rakam, toplam hükümet gelirlerinin %54'ünü oluşturuyordu. Aynı oran, 1984'te %69 olarak kayda geçmişti (Ali, 2011).

Suriye'ye benzer şekilde Libya'nın durumu; bol miktarda doğal kaynağın sağladığı kârlılığa, ekonomik yönden cazip ancak kısa vadeli kazançlara karşın dalgalı bir dünya pazarına aşırı bağımlılığın yol açtığı "kaynak laneti sorununu" örneklemektedir. 1980 yılında 37.42\$'dan 1999 yılında 16.56\$'a düşen (varil başına nominal) ham petrol

fiyatları (Bilgin, 2012: 40) Libya ekonomisinin felç olmasına ve sosyoekonomik eşitsizliklerin derinleşmesine neden olmuştur. Bu durum, ortalama milli gelirde, 1980'li yıllarda yaklaşık %50 ve 1990'larda ise yaklaşık %20 düşüşe eşlik etmiştir (Dünya Eşitsizlik Veritabanı, 2020). Tabii Kaddafi rejiminin çöküşünden önce Libya'nın petrol gelirlerinde yaşanan düşüşe göz atıldığında, Libya'da izlenen siyasetlerin etkisi görülmektedir. Petrol gelirleri, Kaddafi'nin ölümünden önce kamu gelirlerinin %90'ından fazlasını, ulusal bütçenin %75'ini ve ihracat gelirlerinin %95'ini oluşturuyordu (Kane, 2016).

Libya'da Batı yaptırımları, petrol gelirlerinde azalmanın olumsuz sonuçları ve 1987'de Çad ile girişilen savaşta uğranılan yenilginin etkileriyle birleşerek Kaddafi'yi iç ve dış siyasette ciddi tavizler vermeye zorlamıştır (Otman ve Karlberg, 2007). Kaddafi, Libya toplumundaki kabile yapısını radikal bir şekilde dönüştürme niyetinden vazgeçmiştir. Ayrıca, yönetim yanlısı kabileleri

yerel yönetimlere ve güvenlik güçlerine katılmaya davet ederek onlara belirli seviyede özerklik verme yolu izlenmiştir. (Erdağ, 2017; Hüskün, 2019; Joffé, 2013). Gerçekten de, bu strateji ulus-devlet inşası sürecini engellemiş ve Libya toplumunun daha da heterojen bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Libya'nın kültürel olarak heterojen hale gelmesi, teorik olarak doğrudan demokrasi, gelenekler ve topluluk (yani kabile ve klan) katılımı üzerine modellenen Kaddafi'nin "devletsiz devlet" modeli ile de ilişkilendirilebilir. Devletsiz devlet düşüncesi (*Jamahiriyya* veya kitlelerin devleti), ulusal düzeyde iyi işleyen istikrarlı kurumların oluşumuna bir engel oluşturmuştur (Northern & Pack, 2013; Erdağ, 2017; Sawani, 2013; Prashad, 2012).

Dahası Libya, 2003 yılında Batı ile ilişkilerini normalleştirmeye başlamıştır (Erdağ, 2017; Otman ve Karlberg, 2007; Wehrey, 2018; St John, 2013). Libya ayrıca; tıpkı Suriye gibi 1987, 1993 ve 2003 yıllarında devlet ile emekçi kitleler arasındaki organik bağları zayıflatan üç ardışık liberalleşme dalgasına maruz kalmıştır. Özelleştirme, kitlesel yolsuzluk ve artan yaşam maliyeti ile el ele yürüyedursun, bu durum emekçi kitleler üzerinde yabancılaşma etkisi yaratmıştır (Otman ve Karlberg, 2007; St John, 2013). İlginçtir ki hemen Batı müdahalesinin öncesinde, yani 2011 başında Libya, Uluslararası Para Fonu tarafından izlemekte olduğu "iddialı reform programı" nedeniyle övülüyordu (Prashad, 2012: 93).

Özelleştirme ve yükselen kayırmacılık, Kaddafi rejiminin geçmişte izlediği anti-emperyalist siyasetinden vazgeçmesine ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra meydana gelen siyasi ve ekonomik izolasyonun üstesinden gelmek için özel çaba harcamasına neden oldu.

Liberalleşme sürecinde Kaddafi'nin yakın çevresi ve kabilesi (yani Kadfafa), kayırmacı bir devlet yapısının oluşmasına önyak olmuştur (Erdağ, 2017; Prashad, 2012; Joffé, 2013; St John, 2013). Özelleştirme ve yükselen kayırmacılık, Kaddafi rejiminin geçmişte izlediği anti-emperyalist siyasetinden vazgeçmesine ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra meydana gelen siyasi ve ekonomik izolasyonun üstesinden gelmek için özel çaba harcamasına neden oldu (Erdağ, 2017). Liberalleşme ve dışa açılma süreciyle Batılı şirketler Libya pazarına nüfuz etmiştir. Bazıları 2011'de Batı müdahalesine aktif olarak katılacak olan Libya'lı subaylar da, önceden Amerikan subaylar ve askeri yüklenicilerle organik bağlar kurabilmişlerdir (Wehrey, 2018). 2000'li yıllarda Libya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere adına terör şüphelilerinin sistematik işkence ve sorgulanmadan geçirildiği bir üs haline gelmiştir (O'Sullivan, 2018; Prashad, 2012; Wehrey, 2018). Son tahlilde liberalleşme, ademi merkezîyetçilik ve küreselleşme yoluyla toplumun heterojen yapısının pekiştirilmesi sürecinin Libya'yı uzun vadede dış müdahaleye açık hale getirdiği pekala söylenebilir.

Libya'nın coğrafi ve demografik yapısının siyaset başarısızlıklarının olumsuz sonuçlarını derinleştirmeye hizmet ettiğini öne sürmek mümkündür. Libya, dünyada en seyrek nüfusa sahip ülkelerden biri olmasına rağmen, yüzey alanına göre Afrika'nın dördüncü büyük ülkesidir (Otman ve Karlberg, 2007). Libya nüfusunun %95'inin, toplam yüzey alanının sadece %1'ini oluşturan kıyı bölgelerinde yoğunlaştığı tahmin edilmektedir. Trablus, toplam nüfusun üçte birine ev sahipliği yapmaktadır (Otman ve Karlberg, 2007; Cole ve Khan, 2015). Dahası, Libya; kökenleri Tunus, Çad ve Mısır gibi komşu ülkelere de dayanan yaklaşık 140 kabileye ve klana ayrılmıştır (Erdağ, 2017). Libya, Suriye'nin aksine mezhep-

çilik sorunundan mustarip olmasa da, kabile ve klan ilişkisi kentsel alanlarda bile dini kimliklerle birlikte varlığını sürdürmektedir (Hüsken, 2019; Sawani, 2013; St John, 2013). Gerçekten de bu durum, Libya'yı küresel güvenlik sorunlarına karşı oldukça savunmasız hale getirmektedir.

Ademi merkezîyetçi yönetim stratejileri ile pekişen kabile ve klan ayrımlarına dayalı heterojen yapının yanı sıra Libya, farklı tarihi ve kültürel mirasa sahip üç ayrı bölgeye ayrılmıştır. Bunlar doğuda Sirenayka, batıda Trablusgarp ve güneyde Fezzan bölgeleridir (Otman ve Karlberg, 2007; Prashad, 2012). Libya'nın sömürge sonrası dönemi, Doğu ve Batı arasında tarihsel bir rekabete sahne olmuştur. Kaddafi öncesi dönemde Kral İdris'in hükümdarlığı (1951-1969) Libya'nın Doğu kesimine dayanırken, ülkenin iktidar eksenini Kaddafi'nin yönetimi altında Batı'ya kaymıştır. Libya'nın Doğu bölgesi, Kaddafi altında son dönemlerde ulusal petrol üretiminin üçte ikisini sağlamasına rağmen az gelişmişliğe mahkum edilmiştir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Libya'nın marjinal konuma itilmiş doğu bölgesi 2010'larda Kaddafi karşıtı güçler için stratejik bir üsse dönüşmüştür (Erdağ, 2017; Prashad, 2012; Kane, 2016).

Bu bölümü bitirirken, Suriye ve Libya çatışmalarında siyasi-ekonomik, jeo-demografik ve siyasi-ekolojik etkenlerin önemi kolaylıkla göz ardı edilemez. Mevcut bulgular, Suriye trajedisinin en önemli nedenlerinden birinin, kökenleri aşağıdaki üç etkene bağlı bir siyasi-ekolojik krizde yattığını göstermektedir: (a) 1970'li yıllardan itibaren benimsenmiş olan doğal kaynak sömürücüsü kalkınma modeli ve bunun yeterli istihdam yaratılmasını engelleyen ağır mirası; (b) 2000'den sonra, toplumsal eşitsizliğin artması ile birlikte tarımın çökmesine yol açan neoliberal yeniden yapılanma; (c) kuraklığın önemini göz ardı ederek sulama yoğun tarımı teşvik eden, sulama altyapısının modernizasyonunu ihmal

eden ve çevreye duyarlı siyasetler. Benzer şekilde doğal kaynak sömürüsüne aşırı bağımlılık, liberalleşme ve kayırmacılık konularında Libya'nın uğradığı siyaset başarısızlıkları, kültürel heterojenlik ve diğer jeo-demografik etkenlerle birleşerek sosyoekonomik ve siyasi istikrarsızlığın ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

Suriye ve Libya Çatışmalarında Dış Faktörler

Suriye çatışmasına etnik-dini siyasetin uluslararası jeopolitiğini ve dış müdahalenin rolünü vurgulayan savlar, Suriye'nin siyasi ekolojisi ve ekonomisine bağlı etkenlerden belki de daha iyi tanınmaktadır (Otero & Gürcan, 2016; Gürcan, 2019b). Her şeyden önce, Suriye'nin etnik-dini yapısının parçalı bir halde olduğu şüphe götürmez: Suriye nüfusunun %12'sini Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın üyesi olduğu Alevi topluluğu oluşturmaktadır. Nüfusun %64'ü Sünni Arap topluluğunun bir parçası iken Hıristiyanlar, Kürtler ve Dürziler, Suriye nüfusunun sırasıyla %9, %10 ve %3'ünü oluşturmaktadır (Phillips, 2015). Bölgesel müdahalelerin etnik-dini çatışmalara etkileri, Suriye'de çatışmaların yayılmasında son derece önemli olmuştur.

Aslında mezhepsel ve etnopolitik çatışmaların yakın zamanda yeniden canlanması, büyük ölçüde ABD'nin Irak'a askeri müdahalesinden kaynaklanır. Böylelikle, Kürt özerkliği hareketi ve İslam'ı kullanan terörist akımlar tüm bölgede zemin kazanmıştır. Ayrıca Körfez'deki bazı Arap (ve Ortadoğu) ülkelerinin hükümetleri ve bireyler tarafından çeşitli terörist gruplara yapılan bağışlar da, Suriye'deki çatışmanın ortaya çıkmasında ve yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bu aktörler, esas olarak İran'ın artan etkinliğine proaktif şekilde karşı çıkarak Sünni hegemonyasını bölgesel olarak genişletmeyi amaçlamıştır. Kabaca tahminler, bu yönde 2012-2013 döneminde Katar tarafından yaklaşık 3 milyar dolar ve yal-

nızca 2013-2015 döneminde Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından 10 milyar doların üzerindeki miktarlarda harcama yapıldığına işaret ediyor (Jaafar ve Woertz, 2016; Richani, 2016). Söz konusu Körfez ülkelerine benzer şekilde Türkiye, nüfuz alanını genişletmek amacıyla Suriye'deki Türkiye yanlısı Sünni ve cihatçı muhalefeti motive etmek için Sünni mezhepçiliği destekleyerek Suriye çatışmasına katkıda bulunmuştur (Otero & Gürcan, 2016).

Suriye çatışmasının bir vekil savaşa dönüşümünde daha geniş jeopolitik etkenlerin rolü de göz ardı edilemez (Gürcan, 2019e; Otero ve Gürcan, 2016). Örneğin, 2010 yılında Suriye'nin enerji güzergahları üzerindeki stratejik konumu ve Doğu Akdeniz'de bol miktarda doğal gaz rezervinin bulunması, Suriye'yi istikrarsızlaştırmak amacıyla İsrail, Türkiye ve Katar gibi bölgesel oyuncular açısından kendi enerji politikalarını uygulamak ve İran'ın bölgedeki etkisine karşı çıkmak için cazip bir fırsat yaratmıştır (Delanoë, 2014; Engdahl, 2013; Otero & Gürcan, 2016; Ipek, 2017; Winrow, 2016). "Gazın Altın Çağı" (Bridge ve Bradshaw, 2017) görüşünü destekleyecek şekilde, son on yılda küresel gaz tüketiminin %25 seviyesinde artmış olması ile gaz piyasasının küresel bütünleşmesi gerçekleri ışığında, Suriye açıklarında keşfedilmiş bulunan büyük miktardaki gaz rezervi, Suriye'nin jeopolitik bir çatışmanın merkezinde yer alması ile büyük ölçüde ilgilidir.

Türkiye'nin enerji konusundaki hırslarının bir parçası olarak, Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattının inşası Mart 2015'te başlatılmıştır. Hattın başarıyla tamamlanması ve devreye alınmasıyla, Azerbaycan'dan sonra Gürcistan ve Türkiye üzerinden bir gaz koridoru Avrupa'ya ulaşacaktır (Nader, 2013). Delanoë'ye (2014) göre bu projenin, İran-İrak-Suriye boru hattı projesi tarafından önü kesilmiştir. İlginç bir şekilde İran-İrak-Suriye boru hattı projesi 2010

yılında kabul edildikten sonra, yani 2011'de Suriye çatışmasının başlamasından hemen önce resmi olarak duyurulmuştur (Ahmed, 2013; UPI, 2011). Bu proje, Katar-Türkiye boru hattı projesine doğrudan bir rakip niteliğindedir. Katar-Türkiye projesi, Katar'ın doğal gazını Suudi Arabistan, Ürdün ve Suriye üzerinden Türkiye'ye ulaştırmayı hedefliyordu. Suriye, kendisinin ana ekonomik ortağı olan Rusya'nın çıkarlarını korumak için 2009'da bu projeyi reddetmişti.

Bu nedenle Suriye'nin bu projeye karşı çıkması, Türkiye ve Katar'ın Suriye çatışmasında etkin olarak yer almasının esas nedenlerinden biridir (Nader, 2013). Zaten Katar, dünyanın önde gelen sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatçısı olma arzusunu gizlememektedir (Engdahl, 2013). Dolayısıyla bölgesel oyuncuların, gerçekleştirdiği müdahale ile Suriye'nin İran ve Rusya ile enerji işbirliğine girmesini ve Levant Havzasında bol miktardaki enerji kaynağı üzerinde söz ve hak sahibi olmasını engellemeye çalıştıkları söylenebilir. Bölge oyuncuları caydırıcılıkta başarısız olduktan sonra istikrarsızlık yaratma girişimlerine başvuruyor gibi görünüyorlar.

Libya'nın denetimi, yeni keşfedilen doğal gaz ve petrol kaynakları nedeniyle jeopolitik rekabetin tırmandığı Levant'ın tamamını kontrol etmek için de çok önemlidir. Libya'nın bulunduğu Akdeniz bölgesi, küresel deniz ticaretinin sadece üçte birine ev sahipliği yapmakla kalmaz, aynı zamanda dünyadaki en bol doğal gaz kaynaklarından birine de sahiptir.

Libya'nın jeopolitiği, Arap Baharı konjonktüründe ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanarak kendi gündemlerini gerçekleştirmek

isteyen küresel ve bölgesel güçler açısından eşit derecede önemlidir (O'Sullivan, 2018; Prashad, 2012). Libya, Ortadoğu, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik bir köprü teşkil eder (Erdağ, 2017; Wehrey, 2018). Yine bu ülke, Afrika'nın en büyük petrol rezervlerine ve beşinci en büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu arada Libya'nın petrolü, düşük üretim maliyeti, düşük sülfür içeriği ve Avrupa'ya yakınlığı nedeniyle "tatlı hammadde" olarak adlandırılmaktadır. Libya'nın denetimi, yeni keşfedilen doğal gaz ve petrol kaynakları nedeniyle jeopolitik rekabetin tırmandığı Levant'ın tamamını kontrol etmek için de çok önemlidir. Libya'nın bulunduğu Akdeniz bölgesi, küresel deniz ticaretinin sadece üçte birine ev sahipliği yapmakla kalmaz, aynı zamanda dünyadaki en bol doğal gaz kaynaklarından birine de sahiptir. Ayrıca Libya, Afrika'nın Avrupa'ya ve bölgedeki diğer Orta Doğu ülkelerine yönelik göçmen akışları dahilinde hâkim konumdadır (O'Sullivan, 2018; Prashad, 2012). Libya'yı kontrol etmek, aynı zamanda bölge ülkelerine karşı stratejik bir baskı aracı olarak kullanılabilir olan göç akışlarını kontrol etmek anlamına da gelir.

Suriyeli askerler, Suriye'nin Daraa eyaletinin kuzeybatı kırsalındaki Tal al-Harrah'da, Suriye, 19 Temmuz 2018. (Xinhua)

Libya'daki çatışmayı "iç savaş" olarak nitelendirmek yaygın bir hata olarak karşımıza çıkar. Bu çatışma, ağırlıklı olarak bölgesel güç boşluğundan yararlanan yabancı güçler tarafından tırmandırılmaktadır. Ramazan Erdağ'ın (2017: 31) iddia ettiği gibi: "NATO ve müttefikleri tarafından güç kullanımı ve bunların sağladığı askeri yardım, muhalefet lehine güç dengesini değiştirmiştir. Komşu ülkelerde meydana gelen dönüşüm ve NATO'nun müdahalesi olmadan Libya devriminin gerçekleştirilemeyeceğini söylemek pek de yanlış olmaz." 2011'de NATO müdahalesinin ardından yaşanan çatışma; Fransa, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeler tarafından desteklenen Libya-Amerika kökenli savaş aşası Khalifa Haftar tarafından yönetiliyor. Haftar, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan Ulusal Anlaşma Hükümeti'ne (GNA) karşı savaşıyor. GNA'ya benzer şekilde, Haftar'ın kuvvetleri de komşu ülkelerden devşirilen milislere ve hatta bölgedeki Selefilere dayanıyor. Haftar'ı desteklerken Fransa, Almanya ve İtalya'nın bölgedeki siyasi ve ekonomik etkisini gidermeye çalışıyor. Fransa'nın tükettiği petrolün %11'i Libya'dan temin edilmektedir (Northern & Pack, 2013). İtalya ise Libya'daki en önemli petrol üreticisi olarak bu ülkenin en büyük ticaret ortağıydı (Northern & Pack, 2013). Almanya'nın petrol talebinin %11'inin Libya'dan karşılandığı da bilinmektedir. Almanya'nın Libya'da önemli altyapı ve enerji yatırımları bulunuyor. İtalya'ya benzer şekilde Almanya da, Afrika'dan gelen göçmen akışlarını kontrol etmede Kaddafi rejimine güveniyordu. Dahası Mısır ve BAE, radikal dini unsurların bölgeden temizlenmesiyle ve sınır güvenliklerini sağlamakla öncelikli olarak ilgilenmektedir. BAE'nin kendisini sözde bağımsız bir jeopolitik oyuncu ve aslında ABD menfaatleri için bir vekil olarak ileri sürmesi bu arada dikkate alınmalıdır. Mısır ve BAE'nin Türkiye ve Katar ile rekabeti Haftar'ın güçlerini destekleme-

de öne çıkan bir etken olarak görülebilir (Rickli, 2016; Ulrichsen, 2016; Wehrey, 2018; Northern & Pack, 2013).

Rusya, Libya kaynaklı göç ve kendi enerji güvenliği ile konularda endişe içindeki Avrupalı güçlere karşı kullanılabilir olması yüzünden Libya'nın stratejik konumunun tamamen farkında gibi görünüyor (Gürcan, 2019d). Bu durum, aynı zamanda Libya'da bir Rus askeri taşeronu rolündeki Wagner Group'un Libya'daki varlığı ve Rusya'nın çatışmada güçlü bir arabulucu olarak konumunu açıklayabilir.

Libya'daki çatışmanın bir diğer kilit oyuncusu olan Türkiye ise, Akdeniz bölgesinde kendisine karşı ortaya çıkan doğrudan ve somut tehditlerle burun buruna kalmış görünüyor.

Rusya'nın Libya'da çok önemli jeopolitik ve ekonomik çıkarları bulunuyor (Larssen, 2016; Prashad, 2012). Bunlar iki ana noktada özetlenebilir. Birincisi, Rusya'nın artan etkinliği ve müdahalesi, "Batılı" güçlerinin prestijini ve askeri etkisini kısıtlayarak dünya siyasetinin çok-kutuplulaşmasına doğrudan katkıda bulunuyor. Libya krizi hakkındaki genel görüş; Batı'nın Libya'daki rejim değişikliği lehine müdahalesinin ve Kaddafi'nin ölümünden sonra taahhüt ve sorumluluğunu yerine getirmedeki eksikliğinin, Kaddafi sonrası dönemin kaotik ortamına katkıda bulunan başlıca etkenler olduğudur (Gürcan, 2019d). Bu nedenle Rusya, Libya konjonktürünü Batılı güçlerin yarattığı güç boşluğunu doldurmak için bulunmaz bir fırsat olarak görüyor (Neale, 2018). Rusya ayrıca 2008 ve 2009'da Libya'nın doğu kıyılarında deniz üsleri inşa etmek konusuna da ilgi göstermişti. Bu nedenle Rusya'nın Kaddafi sonrası Libya'ya artan ilgisi ve

buradaki sürece müdahalesi, dünya siyasetinin çok kutuplu hale gelmesine katkıda bulunarak küresel askeri etkisini artırma arayışıyla dolaylı olarak ilişkilendirilebilir. Rusya'nın küresel askeri nüfuz edinme arayışında "Batılı" güçlerle yoğun bir şekilde karşı karşıya geldiği zeminde, Akdeniz Havzası çok önemli hale gelmektedir. Bununla ilintili olarak Libya'nın Avrupa'ya yakınlığı, Arap Baharı ve Afrika ülkelerinden tarihi bir göç dalgasına maruz kalan Avrupa güçleri için büyük bir endişe kaynağı olmaktadır. Rusya'nın siyasi, ekonomik ve askeri müdahale yoluyla sürece müdahil olması, kendi elini güçlendirirken, kesinlikle Avrupa'nın jeopolitiğini etkilemektedir (Eljarh, 2018; Neale, 2018).

İkinci olarak, Kaddafi'nin ölümüyle; enerji, inşaat, altyapı ve savunma gibi stratejik sektörlerde milyarlarca dolarlık sözleşmeleri kaybeden Rusya'ya büyük bir ekonomik darbe inmiş oldu. Rusya bugün, Batılı ekonomik yaptırımlar ve güçlükler altında kaybetmiş olduğu ekonomik imtiyazları yeniden kazanmaya çalışıyor. Dolayısıyla Rusya, Libya'nın yeniden yapılanma çabalarına katkıda bulunmaya katılırken, aynı zamanda büyük petrol kaynaklarından faydalanmaya çalışıyor (Eljarh, 2018; Kuznetsov, Namkin ve Zvyagelskaya, 2018; Neale, 2018; Gürcan, 2019d).

Libya'daki çatışmanın bir diğer kilit oyuncusu olan Türkiye ise, Akdeniz bölgesinde kendisine karşı ortaya çıkan doğrudan ve somut tehditlerle burun buruna kalmış görünüyor. 2000'li yılların başından beri Kıbrıs Rum hükümetleri, yasadışı bir şekilde münhasır ekonomik bölgeler ilan ediyor ve Levant'taki sondaj bölgelerini genişletiyor. İsrail, ABD, Yunanistan ve Kıbrıs Rum hükümetleri, Noble Dina ve Nemesis gibi doğrudan Türkiye'yi hedef alan askeri tatbikatlar düzenliyor. Türkiye ayrıca, enerji güvenliğini

sağlamak ve Müslüman Kardeşler'in rakibi olan Sisi rejimine karşı askeri nüfuz ve etki alanını genişletmek üzere Mısır'ın coğrafi olarak daha yakınında bulunmayı hedefliyor. Buna ek olarak Avrupa Birliği ve Yunanistan'ın girişimiyle hazırlanmış bulunan "Seville Haritası", Türkiye Akdeniz'deki en uzun sahil şeridinde sahip olmasına rağmen Türkiye'nin deniz alanını Antalya çevresindeki küçük bir bölgeyle tek taraflı olarak sınırlandırmaktadır. Bu arada Katar; son zamanlarda Birleşik Devletler ve bunun bölgesel müttefikleri tarafından kuşatılarak izole edilmiş bir konumda olup, BAE'nin rakibi olarak Türkiye'nin bölgedeki kilit müttefikidir. Katar, Libya'nın BM tarafından kabul edilen hükümetini destekliyor (Ulrichsen, 2016; Rickli, 2016).

Libya ve Suriye'nin dış politikada benimstedikleri tutumları da, dış müdahalenin arkasındaki bir diğer etken olarak Batı'nın bu ülkeler karşı hınç duymasının bir nedenidir. Örneğin, Batılı güçler uzun zamandır Suriye'nin dış politika taahhütlerine ve girdiği ittifaklara karşı tepkiliydi. Suriye, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline karşı çıkmıştı. İstiladan önce Suriye, Irak'tan petrol alarak ABD yaptırımlarına karşı çıktı. Dahası, Irak'a silah satışını kolaylaştırdı ve Irak sınırından binlerce Arap direniş savaşçısının geçmesine izin verdi. Üstelik ABD istilasından sonra kaçan bazı Iraklı yetkililer Suriye'ye sığındı (Hinnebusch, 2009). Raymond Hinnebusch (2009:18-19) tarafından kabul edildiği gibi, bu hamleler Suriye'nin, "salt bir çıkar hesabından ziyade Arap-milliyetçi kimliği" konusundaki tutumunu yansıtmıştır. Suriye'nin bu duruşu, "Arap milliyetçiliğinin kalan son sesi" olarak verdiği görüntüyle ABD ve Avrupa'yı rahatsız etmiştir. Dahası ABD'nin Irak'ı istilası, Suriye'nin İran'la ABD'ye karşı ortaklığını pekiştirmiştir (Hinnebusch, 2009). Suriye çatışmasına

müdahil olmasıyla büyük önem taşıyan İran için Esad rejimi ile sürekli işbirliği; Lübnan ve Ortadoğu'nun geri kalanına erişim, bölgedeki Şii nüfuzunu genişletme ve İsrail'in bölgesel gücünü kısıtlama konularında fırsat sunuyor (Türkeş, 2016; Öniş, 2014). İran'ın Suriye'deki mevcudiyeti, Esad'ın olası bir Sünni hükümetin iş başına gelmesi sonucunda ülkeden ayrılmak zorunda kalması ve bunun da İran'ın bölgesel izolasyonuna yol açabilecek olmasına ilişkin endişeleriyle de ilgilidir (Barfi, 2016). Hatta Suriye çatışmasının en başından beri var olan ve İran'ın yürüttüğü vekâlet savaşıyla ilişkilendirilen Hizbullah, bu tür gelişmelerden büyük zarar görecektir. Son olarak Suriye, Tartus'taki Rus deniz üssüne ev sahipliği yapıyor. Tartus, Rusya'nın Akdeniz'e ticari ve askeri amaçlar için tek erişimini sağlıyor (Gordon, 2017).

2011 yılında baş gösteren Suriye çatışmasını ateşleyen kilit etken olarak Suriye'nin Batı'dan uzaklaşması, yalnızca Irak sorununa, İran-Suriye ittifakına ve Rusya'nın Suriye'de müdahil oluşuna dayanmıyordu. Suriye'nin bakış açısından Lübnan, Suriye'nin ulusal güvenliği için çok önemli olan doğal bir etki alanı olarak görülüyor. Çatışmalar esnasında Suriye muhalefet unsurlarının Lübnan'a sığındığı biliniyordu. Dahası, coğrafi konumu nedeniyle Suriye rejimi, Lübnan'ın Arap milliyetçiliğinin erişimini kısıtlayacak şekilde bir İsrail veya Batı karakolu haline gelmesine göz yumamazdı. Lübnan merkezli Şii Hizbullah, İsrail'in bölgesel gücünü kısıtlama ve İran ile ittifaklarını güçlendirme çabalarında Suriye için stratejik öneme sahip olmuştur. Buna ek olarak, Batı 2005 yılında Suriye'nin Lübnan'daki müdahalesinden de rahatsız olmuş ve bunun sonucunda Suriye'ye yaptırımlar uygulamıştı. Buna ilaveten Suriye, Suudi Arabistan rejiminin

önemli bir müttefiki olarak görülen Lübnan eski Başbakanı Rafiq al-Hariri'ye suikast yapmakla suçlanmıştı (Phillips, 2015). Ayrıca İsrail'in Suriye'ye müdahil olması ele almaya değer bir konu olarak görünüyor. Suriye, sadece İsrail'in baş düşmanı olarak bölgesel hegemonya peşindeki İran için stratejik bir kapı konumunda olmamıştır. Aynı zamanda İsrail, Suriye'nin ulusal güvenliğini zayıflatarak Golan Tepeleri ve Levant Havzasındaki gaz ve petrol kaynaklarına hükmetme hedefini de gütmektedir (Ağdemir, 2015). Son olarak tıpkı Suriye gibi, Libya 2000'lerden önceki dönemde, dış politikadaki anti-emperyalist duruşundan dolayı Batı tarafından benzer şekilde izole edilmiştir. Libya'nın anti-emperyalist politikasının Batı'yı köşeye sıkıştırması sonucunda 1986'da uygulanan ABD yaptırımlarına ve daha sonra 1992'de Birleşmiş Milletler yaptırımlarının nasıl sonuçlandığı da yeniden bahsedilmeye değer bir konu olarak görünüyor (Otman ve Karlberg, 2007; Prashad, 2012; Wehrey, 2018).

İnceleme ve Tartışma

Suriye ve Libya örnekleri, doğal kaynak sömürüsüne bağlı kalkınma stratejilerinin sanayileşmeyi nasıl önleyebileceğini ve dış pazarlara aşırı bağımlılığı hangi ölçüde sağladığını göstermektedir. Elbette neoliberal yeniden yapılanma, bu ülkelerin toplumsal dokusunu tamamen yok ederek ve mevcut sosyoekonomik gerilimleri arttırmak suretiyle bu sonuçları daha da şiddetlendirmekten başka bir şey yapmamıştır. Ayrıca Suriye'nin çevre sorunlarının yanlış yönetimi, çevrenin sadece bir kalkınma sorunundan daha fazlası olduğunu ve aynı zamanda bir ulusal güvenlik sorunu teşkil ettiğini göstermektedir. Gelecekte Suriye ve Libya örneklerinin, ulusal güvenliğin politik-ekonomik ve politik-ekolojik

temelleri hakkında çok-disiplinli araştırmaları teşvik edeceğini umuyoruz.

Suriye çatışmasının dış etkenleri söz konusu olduğunda ise eldeki bulgular; etnik-dini gerilimlerin bir vekâlet savaşına dönüşmesinin, çatışmaya müdahil olan kilit ülkelerin dış siyasetlerindeki önceliklerine aracılık ettiğini göstermektedir. Her iki durumda da enerji ve insan güvenliği, askeri ittifaklar ve dış siyaset tahhütleri dâhil olmak üzere jeopolitik etkenler, çatışmaların ortaya çıkışı ve yayılmasında güçlü etkenler olarak görünmektedir. Suriye ve Libya çatışmalarını şekillendirmede jeopolitik etkenlerin merkezi konumu; bölgede Batı müdahaleciliği, ulusal egemenlik, askeri işbirliği ile insan ve enerji güvenliği gibi kilit konulara öncelik verecek güçlü bölgesel işbirliği mekanizmaları oluşturma gereksinimine işaret etmektedir. Avrasya ve Latin Amerika'nın bölgecilik deneyimleri (Gürcan, 2019c; 2019d) – örneğin Şanghay İşbirliği Örgütü, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Güney Amerika Ulusları Birliği, Amerika için Bolivarcı İttifak – Türkiye, Irak, Suriye, İran ve Rusya arasında siyasal, ekonomik, askeri ve kültürel alanda istikrarlı ve kurumlaşmış kanallar oluşturarak Batı'nın askeri saldırganlığını önleme konusunda önemli ipuçları sunuyor. 🌐

Kaynakça

- Ababsa, M. (2013). Crise Agraire, Crise Foncière et Sécheresse En Syrie (2000-2011). *Maghreb – Machrek*, 1(215), 101–122.
- Ağdemir, A. M. (2015). Israel and the Gas Resources of the Levant Basin. *Orta Doğu Etütleri*, 6(2), 136-154.
- Ahmed, N. (2013, Ağustos 30). Syria Intervention Plan Flued by Oil Interest, Not Chemical Weapon Concern. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2013/aug/30/syria-chemical-attack-war-intervention-oil-gas-energy-pipelines> adresinden alındı.
- Ali, I. (2011). *Oil revenue and economic development case of Libyan economy (1970-2007)*

- (Doktora tezi). <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=4463&context=theses> adresinden alındı.
- Azmeh, S. (2016). Syria's Passage to Conflict: The End of the 'Developmental Rentier Fix' and the Consolidation of New Elite Rule. *Politics & Society*, 44(4), 499–523.
- Balanche, F. (2011). Géographie de La Révolte Syrienne. *Outre-Terre*, 3(29), 437–458.
- Balanche, F. (2012). La Modernisation Des Systèmes d'Irrigation Dans Le Nord-Est Syrien: La Bureaucratie Au Coeur de La Relation Eau et Pouvoir. *Méditerrané*, 8(119), 59–72.
- Barfi, B. (2016, Ocak 24). The Real Reason Why Iran Backs Syria. *The National Interest*. <http://nationalinterest.org/feature/the-real-reason-why-iran-backs-syria-14999> adresinden alındı.
- Barnes, J. (2009). Managing the Waters of Ba'th Country: The Politics of Water Scarcity in Syria. *Geopolitics*, 14(3), 510–530.
- Bellamy, A. (2004). *Security Communities and Their Neighbours: Regional Fortresses or Global Integrators?* New York: Palgrave Macmillan.
- Bilgin, M. (2012). Energy Transitions and International Security in the Twenty-first Century. S. F. Krishna-Hensel (Ed.), *New Security Frontiers Critical Energy and the Resource Challenge* içinde. London: Routledge.
- Bridge, G. & Bradshaw, M. (2017). Making a Global Gas Market: Territoriality and Production Networks in Liquefied Natural Gas. *Economic Geography*, 93(3), 215–240.
- Chen, Y. (2019/2020). China's Potential Role in the Remaking of Regional Order in the Middle East: Motivations, Opportunities and Challenges. *Belt & Road Initiative Quarterly*, 1(1), 55–66.
- Cole, P. & Khan, U. (2015). The Fall of Tripoli: Part 1. P. Cole & B. McQuinn (Ed.), *The Libyan Revolution and its Aftermath* içinde (ss.55-80). UK: Oxford University Press.
- Collelo, T. (1987). *Syria: A Country Study*. Washington: GPO.
- Dahi, O. S. & Munif, Y. (2012). Revolts in Syria: Tracking the Convergence Between Authoritarianism and Neoliberalism. *Journal of Asian and African Studies*, 47(4), 323–332.
- De Châtel, F. (2014). The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution. *Middle Eastern Studies*, 50(4), 521–535.
- Delanoë, I. (2014). *The Syrian Crisis: A Challenge to the Black Sea Stability*. Istanbul: Center for International and European Studies, Kadir Has University.
- Desai, R. (2010). The Absent Geopolitics of Pure Capitalism. *World Review of Political Economy*, 1(3), 463–484.
- Desai, R. (2013). *Geopolitical Economy: After US Hegemony, Globalization and Empire*. London: Pluto Press.
- Desai, R. (2015a). Introduction: From the neoclassical diversion to geopolitical economy. *Research in Political Economy*, 30(1), 1–44.
- Desai, R. (2015b). Introduction: The Materiality of Nations in Geopolitical Economy. *World Review of Political Economy*, 6(4), 449–458.
- Desai, R. (2016). Introduction: Putting Geopolitical Economy to Work. *Research in Political Economy*, 30(2), 1–21.
- Dünya Eşitsizlik Veritabanı. (2020). World Inequality Database. <https://wid.world/> adresinden alındı.
- EIA (2017). Database, 2017. <https://www.eia.gov/beta/international/data/browser/#/?c=41000000200006000000000000g00020000000000000001&vs=INTL.44-1-AFRC-QBTU.A&vo=0&v=H&end=2015> adresinden alındı.
- Eljarh, M. (2018, Şubat 20). Russia's Ambitions in Libya. *Valdai Discussion Club*. <http://valdaiclub.com/a/highlights/russia-s-ambitions-in-libya> adresinden alındı.
- Engdahl, F. W. (2013, Ocak 27). The New Mediterranean Oil and Gas Bonanza (Part II: Rising Energy Tensions in the Aegean—Greece, Turkey, Cyprus, Syria). *Global Research*. <https://www.globalresearch.ca/the-new-mediterranean-oil-and-gas-bonanza/29609> adresinden alındı.
- Erdağ, R. (2017). *Libya in the Arab Spring From Revolution to Insecurity*. New York: Palgrave Macmillan US.
- Feitelson, E. & Tubi, A. (2017). A Main Driver or an Intermediate Variable? Climate Change, Water and Security in the Middle East. *Global Environmental Change*, 44(1), 39–48.
- Forsythe, D. P. (2017). Water and Politics in the Tigris–Euphrates Basin: Hope for Negative Learning? J. A. Cahan (Ed.), *Water Security in the Middle East* içinde (ss.167–84). London: Anthem Press.
- Gleick, P. H. (2014). Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria. *Weather, Climate, and Society*, 6(1), 331–340.
- Gordon, S. (2017, Nisan 8). Russian Resolve: Why Syria Matters to Putin. *The Globe and Mail*. <https://www.theglobeandmail.com/news/world/russian->

- resolve-why-syria-matters-to-putin/article34643406/adresinden alındı.
- Gürcan, E. C. (2019a). BRICS Ülkelerinin Afrikadaki Yükselişine Jeopolitik Ekonomi Penceresinden Bir Bakış [A Geopolitical-Economic Perspective into the BRICS' Rise in Africa]. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34(1), 59–88.
- Gürcan, E. C. (2019b). Extractivism, Neoliberalism, and the Environment: Revisiting the Syrian Conflict from an Ecological Justice Perspective. *Capitalism Nature Socialism*, 30(3), 91-109.
- Gürcan, E. C. (2019c). Geopolitical Economy of Post-Hegemonic Regionalism in Latin America and Eurasia. *Research in Political Economy*, 34(1), 59–88.
- Gürcan, E. C. (2019d). *Multipolarization, South-South Cooperation and the Rise of Post-Hegemonic Governance*. New York: Routledge.
- Gürcan, E. C. (2019e). Political Geography of Turkey's Intervention in Syria: Underlying Causes and Consequences (2011-2016). *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 11(1), 1-10.
- Gürcan, E. C. (2019/2020). Building a Fair World Order in a Post-American Age. *Belt & Road Initiative Quarterly*, 1(1), 6-16.
- Griffin, L. J. (1992). Temporality, Events, and Explanation in Historical Sociology: An Introduction. *Sociological Methods & Research*, 20(1), 403-426.
- Hinnebusch, R. (2009). Syrian Foreign Policy under Bashar Al-Asad. *Ortaoğu Etütleri*, 1(1), 7–26.
- Hüsken, T. (2019). *Tribal Politics in the Borderland of Egypt and Libya*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ipek, P. (2017). Oil and Intra-State Conflict in Iraq and Syria: Sub-State Actors and Challenges for Turkey's Energy Security. *Middle Eastern Studies*, 53(3), 406–419.
- Jaafar, H. & Woertz, E. (2016). Agriculture as a Funding Source of ISIS: A GIS and Remote Sensing Analysis. *Food Policy*, 64(1), 14–25.
- Joffé, G. (2013). Civil Activism and the Roots of the 2011 Uprisings. Pack J. (Ed.), *The 2011 Libyan Uprisings and the Struggle for the Post-Qadhafi Future* içinde. New York: Palgrave Macmillan.
- Kane, S. (2016). Barqa Reborn? Eastern Regionalism and Libya's Political Transition. P. Cole & B. McQuinn (Ed.), *The Libyan Revolution and its Aftermath* içinde (ss. 205-228). UK: Oxford University Press.
- Koray, S. (2019/2020). The Belt and Road Initiative is Opening up New Horizons. *Belt & Road Initiative Quarterly*, 1(1), 17–22.
- Kuznetsov, V., Naumkin, V. & Zvyagelskaya, I. (2018). Russia in the Middle East: The Harmony of Polyphony. Moscow: *Valdai Discussion Club*. <http://valdaiclub.com/files/18375/> adresinden alındı.
- Larssen, A. K. (2016). Russia. D. Henriksen & A. K. Larssen (Ed.), *Political Rationale and International Consequences of the War in Libya* içinde. UK: Oxford University Press.
- McMichael, P. (1990). Incorporating Comparison within a World-Historical Perspective: An Alternative Comparative Method. *American Sociological Review*, 55(3), 385-397.
- McMichael, P. (2000). World-Systems Analysis, Globalization, and Incorporated Comparison. *Journal of World-Systems Research*, 6(3), 385-397.
- Nader, S. (2013, Ekim 11). Natural Gas Resources May Be Backstory in Syria War. *Center For Geopolitical Analysis*. <http://icmu.nyc.gr/%20Natural-Gas-Resources-May-Be-Backstory-in-Syria-War> adresinden alındı.
- Neale, E. (2018, Şubat 14). Russia: Is Syria's Fate Libya's Future? *Atlantic Council*. <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-is-syria-s-fate-libya-s-future-2> adresinden alındı.
- Northern, R. & Pack, J. (2013). The Role of Outside Actors. J. Pack (Ed.), *The 2011 Libyan Uprisings and the Struggle for the Post-Qadhafi Future* içinde. New York: Palgrave Macmillan.
- Norton, A. R. & Lampros-Norton D. J. (1982). Militant Protest and Political Violence Under the Banner of Islam. *Armed Forces & Society*, 9(1), 3–19.
- O'Sullivan, S. (2018). *Military Intervention in the Middle East and North Africa The Case of NATO*. New York: Routledge.
- Otero, G. & Gürcan E. C. (2016). The Arab Spring and the Syrian Refugee Crisis. *The Monitor: Canadian Centre for Policy Alternatives*, 22(5), 16–17.
- Otman, W. & Karlbeg, E. (2007). *The Libyan Economy Economic Diversification and International Repositioning*. Heidelberg: Springer- Verlag.
- Öniş, Z. (2014). Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East. *Mediterranean Politics*, 19(2), 203–219.
- Phillips, C. (2015). Sectarianism and Conflict in Syria. *Third World Quarterly*, 36(2), 357–376.
- Prashad, V. (2012). *Arab Spring, Libyan Winter*. California: AK Press.
- Richani, N. (2016). The Political Economy and Complex Interdependency of the War System in Syria. *Civil Wars*, 18(1), 45–68.
- Rickli, J. (2016). The Political Rationale and

- Implications of the United Arab Emirates' Military Involvement in Libya. D. Henriksen & A. K. Larssen (Ed.), *Political Rationale and International Consequences of the War in Libya* içinde. UK: Oxford University Press.
- Sawani, Y.M. (2013). Dynamics of Continuity and Change. Pack J. (Ed.), *The 2011 Libyan Uprisings and the Struggle for the Post-Qadhafi Future* içinde. New York: Palgrave Macmillan.
- Salman, M. & Mualla, W. (2013). The Utilization of Water Resources for Agriculture in Syria: Analysis of Current Situation and Future Challenges. *Erice International Seminars on Planetary Emergencies*, 30th session, 263–274. https://doi.org/10.1142/9789812702753_0031 adresinden alındı.
- Silver, B. C. (2008). *Forces of Labor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- St John, R.B. (2013). The Post-Qadhafi Economy. Pack J. (Ed.) *The 2011 Libyan Uprisings and the Struggle for the Post-Qadhafi Future* içinde. New York: Palgrave Macmillan.
- Tutan, U. (2019/2020). Political-Economic Reconfigurations in Global Power Systems: From the 18th Century up Until Today. *Belt & Road Initiative Quarterly*, 1(1), 31–42.
- Türkeş, M. (2016). Decomposing Neo-Ottoman Hegemony. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18, 191–216.
- Ulrichsen, K. (2016). The Rationale and Implications of Qatar's Intervention in Libya. D. Henriksen & A. K. Larssen (Ed.), *Political Rationale and International Consequences of the War in Libya* içinde. UK: Oxford University Press.
- UPI (United Press International). (2011, Temmuz 25). Islamic Pipeline' Seeks Euro Gas Markets. www.upi.com/Business_News/Energy-Industry/2011/07/25/Islamic-pipeline-seeks-Euro-gas-markets/UPI-13971311588240 adresinden alındı.
- Wehrey, F. (2018). *The Burning Shores: Inside the Battle for the New Libya*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Winrow, G. M. (2016). The Anatomy of a Possible Pipeline: The Case of Turkey and Leviathan and Gas Politics in the Eastern Mediterranean. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(5), 431–447.
- World Bank. (2016). Online Database. <https://data.worldbank.org> adresinden alındı.